

UDK 811.163.42'367
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 10. VI. 2005.
Prihvaćen za tisak 29. VI. 2005.

Ivana Matas Ivanković
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
imatas@ihjj.hr

MJESTO/UMJESTO/NAMJESTO

Mjesto, umjesto, namjesto u literaturi se određuju kao prijedlozi, no iza tih riječi mogu doći različiti padežni oblici, a ne samo genitiv, pa će se u članku pokušati utvrditi koja su osnovna sintaktička obilježja tih riječi te jesu li one u svim primjerima prijedlozi ili mogu biti i koja druga vrsta riječi (prilozi, kako se u primarnoj literaturi obično navodi, ili veznici).

Mjesto je riječ koja se često upotrebljava i široka je značenja. Opis njezina primarnog značenja 'namjenski ograničen prostor' (Rječnik hrvatskoga jezika 2000:601), odnosno 'ograničeni dio prostora na kojem se što odvija' (Anić 2003:763), dovoljno je apstraktan da ta riječ može zamijeniti mnogo drugih riječi. Umjesto kuće može se reći mjesto gdje se živi, umjesto skijališta može se reći mjesto na kojem se skija, livada je mjesto obraslo travom itd.

1. Značenje

Koliko je ta riječ proširena u upotrebi, pokazuje i to što ona počinje mijenjati svoj položaj u rečenici gubeći pritom svoje osnovno značenje predmetnosti tipično za imenice te ulazi u nove veze s drugim riječima. U primjerima:

*...nikako da se poklopi **mjesto** nastanka porodičnog stabla...* Kov 21

*Kao mravi su se tiskali u rupe mravinjaka, noseći u rukama **mjesto** zrnca zgužvani i požutjeli listić-poziv.* Bo 108

riječ *mjesto* nalazi u se u naizgled istoj poziciji. U oba primjera iza nje je imenica u genitivu. Međutim, u prvom je primjeru to zaista imenica sa znače-

njem prostora (ovdje apstraktnog – u kojem nastaje porodično stablo), dok u drugom primjeru *mjesto* nema značenje prostora, već stavlja u odnos *listić-poziv* i *zrnca*. *Mjesto* je tu prijedlog i “označuje odnos među predmetima (u najširem smislu) u kojem je riječ o zamjeni, o tome da jedan predmet dolazi na mjesto drugoga” (Pranjković 2002:28).

2. Tvorba – popredloženje

U imenici *mjesto* postoji element apstraktnog koji omogućuje da se u njoj razvije smisao zamjene. To značenje dolazi do izražaja već i u primjerima jednostrane sintaktičke veze, tj. dok se *mjesto* upotrebljava kao imenica. Ta značenska bliskost vidljiva je u primjerima iz Akademijina rječnika:

*Umri Filip cesar, i na njegovo **mjesto** stupi Decijo.* (VI, 808.)

*Koji (t. j. Celestin I) postupi na **misto** Bonifacija pape prvoga.* (VI, 808.)

te u suvremenom primjeru gdje se dvije leksički srodne riječi *mjesto* i *umjesto* pojavljuju u istoj rečenici: *mjesto* s općegramatičkim značenjem pedmetnosti i konkretnim značenjem ‘položaja na koji netko dolazi’ te *umjesto* s općegramatičkim značenjem odnošajnosti i konkretnim značenjem zamjene.

*Ipak, prošloga petka Večernji list objavio je da Manjkas dolazi na **mjesto** glavnog urednika HTV-a **umjesto** Hloverke Novak-Srzić.*

Osim pomaka u značenju, pri popredloženju dolazi i do određenih morfoloških i sintaktičkih promjena. Imenica gubi svoje morfološko svojstvo deklinacije i kao prijedlog učvrstila se samo u akuzativnom obliku (Barić 1997:278).

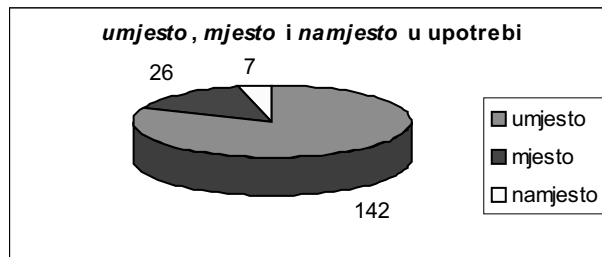
Na putu gubljenja imenskih svojstava i popredloženja riječ *mjesto* izgubila je mogućnost da je određuje sročna ili nesročna riječ (koje su vidljive u primjerima iz Akademijina rječnika: *njegovo mjesto*, *na misto Bonifacija*). Od sintaktičkih obilježja imenica popredloženjem gubi samostalnu ulogu u rečenici – iza nje obavezno dolazi kakva imenska riječ, u odnosu na koju *mjesto* ima prepozicionalni položaj, a pritom je i dalje jaka veza s glavnom riječju. Na taj se način razvija dvostrana sintaktička veza, a *mjesto* postaje posrednik između dviju riječi koje čine sintagmu, glavnu i zavisnu riječ (Došao je *Ivan **mjesto** Petra*.).

3. Drugi oblici

U hrvatskom književnom jeziku ta je riječ zabilježena u raznim oblicima: *misto*, *mesto*, *mjeste*, *mjesti*, *mješte*, *mješti*, *mješto*, a može se spojiti i s prijedlozima *na* i *u*, pa glasi *namjesto*, *umjesto*. Prvospomenuti oblici danas se u standardnom jeziku gotovo uopće neće naći (ako se i pojave, izrazito su stil-

ski obilježeni). U upotrebi se pojavljuju samo *mjesto*, *namjesto* i *umjesto*. *Namjesto* je također vrlo rijetko i stilski je obojeno. Međutim, zanimljivo je da na 100 primjera preuzetih iz književnih djela (vidi popis na kraju), u njih 18 *mjesto* dolazi kao prijedlog, dok se u istom broju primjera preuzetom iz suvremenog (novinskog) korpusa kao prijedlog ne pojavljuje ni jednom. Danas je najčešći *umjesto*.

Kod *umjesto* i *namjesto* spoj neproizvodnog prijedloga i imenice daje novu riječ koja može biti samo prijedlog. Neproizvodni prijedlog i imenica semantički su srodni (označavaju *mjesto*). Dodavanjem *u* ili *na* intenzificira se značenje koje je već sadržano u imenici.

Kao što grafički prikaz pokazuje, *umjesto* se pojavljuje u 81% primjera, *mjesto* u 15%, a *namjesto* u 4%.

Po sintaktičkim se svojstvima *mjesto*, *umjesto* i *namjesto* ne razlikuju. U njihovoj primjeni mogu se očitati jedino normativne promjene i tendencija preciznosti jer je unatoč Maretićevoj preporuci iz 1924.¹ danas najčešće u upotrebi prijedlog *umjesto* kod kojeg ne postoji homografnost s imenicom. S obzirom na to da između *mjesto*, *namjesto* i *umjesto* ne postoji razlika u značenju te s obzirom na tvorbenu vezu s imenicom i isti položaj unutar rečenice, u daljnjoj analizi pristupit će im se kao jednoj riječi, tj. neće se posebno obrađivati svaki od oblika.

4. Pregled literature

Mjesto u svojoj neimeničkoj službi te *umjesto* i *namjesto* u gramatikama, rječnicima i savjetnicima navode se na prvom mjestu kao prijedlog iza kojega dolazi genitiv. No, kao i većina drugih nepromjenjivih riječi, on s drugim riječi-

¹ “*umjesto*, anstatt, na pr. *umjesto* tebe doći će on; bolje: *mjesto*, *namjesto*” (Maretić 1924:163)

ma može biti i u drugačijim, ne samo prijedložnim, rečeničnim odnosima.

Svojstvo da iza te riječi mogu doći i drugi padežni oblici osim genitiva zabilježili su samo neki izvori, dok drugi to uopće ne bilježe, a upravo zbog nedovoljne proučenosti te specifičnosti, koja (*u/na*)*mjesto* izdvaja od drugih prijedloga², proizlaze nepreciznosti i razlike u njezinu određenju u različitim izvorima.

Hrvatski jezični savjetnik, Pavešićev savjetnik i Hrvatska gramatika spominju da iza *umjesto* može doći drugi prijedlog. Za Pavešića je takvo gomilanje prijedloga normativno neprihvatljivo: “treba izbjegavati upotrebu *dvaju prijedloga* koji bi stajali jedan uz drugi” (Pavešić 1971:385), dok autori Hrvatske gramatike i Savjetnika nemaju takve normativne primjedbe. Međutim, osim genitiva, spomenuti izvori ne bilježe i padežne oblike bez prijedloga koji se mogu pojaviti iza (*u/na*)*mjesto*. Najiscrpniji u popisu tih oblika jest Akademijin rječnik prema kojem “mjesto *može stajati i s drugim kojim padežom (osim genitiva) ili samim ili združenim s kojim prijedlogom.*” Zabilježeni su čak i slučajevi kada ta druga riječ “*nije ni u kakovoj konstrukciji s drugim riječima u rečenici.* ‘Jok, vala’ jim služi mjesto ‘nije’.” te da “mjesto (mješte, mješto) *nalazi se katkad i ispred infinitiva jamačno prema tal. jeziku.* Mjesto ih brani hti je ukorit” (ARJ VI: 807).

U Enciklopedijskom i Anićevu rječniku navodi se da je u takvim primjerima riječ o “*pril. službi*” (HER:1381), tj. o “*službi pril.*” (Anić 1998:1247) koja “(s veznicima da, što) označava da je jedna radnja, situacija i sl. zamijenjena drugom (umjesto da radi, on se odmara)”. U Rječniku hrvatskoga jezika **mjesto**² se također tretira kao “*pril*” koji “*izriče radnju drugačiju od očekivane: igra se mjesto da uči*” (601).

Kao veznik, tj. “*savez (conjunctio)*”, određuje ga Broz–Ivekovićev rječnik, a za primjer navodi: *Mesto da joj nazove pomozi Bog, ne reče joj ništa...* Tu se navode i primjeri s drugim padežima: *Dogje i on u Biograd, ali mjesto s vojskom, kao što je obricao, na saonicama sa dvoje momčadi* (Broz – Iveković 1901:693).

5. Problem

Od ukupno 175 prikupljenih primjera s riječima *umjesto*, *namjesto* te *mjesto* (u neimeničkoj upotrebi) u više od pola njih iza te riječi pojavljuje se genitiv.

Mjesto nauka i knjige on nađe djevojčuru... Ko 364

...britanski i francuski državnici bili su sada orni da namjesto velikosrpske najezde uvedu “tri ratne strane”.

² Sličan mu je po tome *osim*.

*Kad je Ionesco došao u svoju kuću na selu, **umjesto** nje našao je magnetofon.*

No iz ostalih primjera s (*u/na*)mjesto vidljivo je da iza njih može doći i:

nominativ: ...*gospođa Somsicheva stajala je po redu dvadeset i četvrta **mjesto** sedamnaesta...* Kr 85

dativ: *Stoga sam se, **umjesto** svom želucu, posvetila razmišljanjima o stolu.*

akuzativ: *Tada će biti u poziciji da okrivi SAD, NATO i svjetsku “antisrpsku” konspiraciju za gubitak Kosova, **umjesto** svoju propalu politiku.*

lokativ: *Jedino što me uistinu iznenađuje zapravo su novinari, koji **umjesto** o filmu opet raspravljaju o Dagmar Havel.*

instrumental: ...*jer se Zapad i dalje bavi Bosnom **umjesto** Kosovom.*

Pridodaju li se tome primjeri s indeklinabilnim dijelovima kao:

...*ispalila je Štefica tako brzo, zadihano i glasno da je **umjesto** “coffee” ispuštala čudan, nerazumljiv pisak...* Ug 84

*Autorica je jedino **umjesto** Doris i Petar umetnula Štefica i Frndić.* Ug 105

ili primjeri s infinitivom navedeni u Akademijinu rječniku, može se zaključiti da za oblik koji dolazi iza (*u/na*)mjesto ne postoje ograničenja, a ta riječ kao prijedlog morala bi upravo suziti izbor oblika ispred kojih se nalazi. Dakle, ne može se govoriti da je u svim tim primjerima (*u/na*)mjesto prijedlog.

U Rječniku hrvatskoga jezika pod natuknicom **mjesto**² nalazi se “*pril* izriče radnju drugačiju od očekivane: *igra se **mjesto** da uči*”, a HER i Aničev rječnik govore o priložnoj službi odnosno o “službi *pril.* (s veznicima da, što)” (s. v. **umjesto**). Primjer iz Rječnika hrvatskoga jezika pokazuje da je u određenju vrste riječi zanemarena veza s *da* (ta je veza registrirana kod **namjesto**² gdje se spominje još i *što*), što zajedno čini novu jedinicu, veznički izraz *umjesto da* i *umjesto što* i tako ga treba obraditi.

O priložnoj upotrebi moglo bi se govoriti u primjerima kao *sjeo je na **mjesto***, (tj. ako se, po uzoru na tvorbeno slične primjere kao *najesen, navečer*, pretpostavi pisanje *namjesto*), ali ne i u primjerima u kojima je izražen dvostrani sintaktički položaj te riječi i kada se za nju ne može reći da, kao ostali prilozi, pobliže određuje riječ ispred koje se nalazi (kao *brzo* u *brzo uči...*). Da ima funkciju takva određenja, bila bi fakultativna, rečenica bi gramatički funkcionirala i bez nje, što se za *namjesto* (a ni za *mjesto* i *umjesto*) ne može reći.

U usporedbi s priložima sličnog sastava (*najesen, napamet, ujesen, uvečer*) kod kojih su potpuno prihvatljivi primjeri kao *došli su najesen/ujesen, naučio sam napamet*, primjeri kao *došli su **umjesto/namjesto**, darovao sam Ani **umjesto/namjesto**, bave se Bosnom **umjesto*** ostavljaju dojam nedovršenosti i automatski se postavlja pitanje *koga? komu? čime?*

Osim toga, (*u/na*)mjesto ne odgovara na priložna pitanja (*kamo? dokle? kada? kako? na koji način?...*), pa iz svega slijedi da priložno određenje te riječi nije prihvatljivo.

6. (*U/na*)mjesto kao prijedlog

Budući da je u primjerima s (*u/na*)mjesto u značenjskom smislu riječ o zamjeni, svaki je od njih svojevrsna trodijelna struktura u kojoj se mogu izdvojiti: temeljna sastavnica (najčešće glagol, ali može biti i imenica kao u primjerima: *...dolazak Vesne Škare-Ožbolt na mjesto glavnog direktora i predsjednika Uprave umjesto Ivice Mudrinića..., ...jer se ona sve više pretvara u bunar sa crnom zemljom mjesto vode...*), te ono što se zamjenjuje i ono čime se zamjenjuje. Unutar te smisaone cjeline moguće je i potrebno izdvojiti dvodijelne sintagme. “Sintagmatska teorija definira sintagmu u njezinu općem obliku kao strukturu koja se sastoji od dva funkcionalno komplementarna člana od kojih jedan vrši identifikacijsku a drugi diferencijalnu funkciju njezina sadržaja, i koja kao sinteza svojih članova vrši prema svojoj okolini funkciju jednostavnog znaka. Iz te definicije proizlazi da je sintagma binarna struktura, tj. sastavljena od dva člana bez obzira na svoju kompleksnost.” (Mikuš 1961/62:27) Rastavljanje na sintagme u svakom pojedinačnom primjeru olakšat će određenje kojoj vrsti riječi pripadaju njezini pojedini dijelovi, pa tako i kojoj vrsti riječi pripada (*u/na*)mjesto.

Ta trodijelna semantička struktura može se zamisliti kao trokut s vrhovima TS, tj. temeljna sastavnica, I_1 , tj. glavni imenski dio, te I_2 , tj. zavisni imenski dio koji se sastoji od (*u/na*)mjesto i padežnog oblika, iako je u konkretnom primjeru možda drugačiji redoslijed. Radi lakše usporedbe zavisni dio uvijek je u donjem desnom kutu trokuta. Uz oznaku za imenski dio nalazi se oznaka padeža u kojem je ta riječ.

<p>Iako u njoj vojnički poslušno slijedi nepisano jezično pravilo da umjesto riječi “dezinformiranje” mora rabiti riječ “dezobavješćivanje”...</p>	<p style="text-align: center;">TS $\swarrow$ $I_1(A) \rightarrow I_2(G)$</p>
<p>...a mjesto kapelnika drže na uzici psa s brnjicom... Bo 142</p>	<p style="text-align: center;">TS $\swarrow$ $I_1(A) \rightarrow I_2(G)$</p>

<p>Umjesto okrepe, ovdje ga je čekao radni dan. Pa 54</p>	<p style="text-align: center;">TS ↓ I₁(N) → I₂(G)</p>
<p>Kad im je rekao da male više nema, umjesto praiskonskog Slavinog bijesa na njega se izručilo samo Slavino zdvajanje. Pa 160</p>	<p style="text-align: center;">TS ↓ I₁(N) → I₂(G)</p>

6.1. U svim tim primjerima zavisni dio s (*u/na*)mjesto vezan je uz imensku riječ u akuzativu ili nominativu (rabiti riječ /A/, izručilo se Slavino zdvajanje /N/) te dolazi u genitivu koji je uvjetovan upravo prijedlogom (*u/na*)mjesto (**umjesto** riječi, **umjesto** praiskonskog Slavinog bijesa).

6.2. U primjerima:

*Tako je, primjerice, svojedobno zabunom bio pozvan u neku HTV-ovu emisiju **umjesto** Miroslava Šeparovića...*

*...ali mogla bih voditi 'Press klub' **umjesto** Nenada Ivankovića...*

formalno ne postoji imenski dio koji se zamjenjuje, međutim, on je sadržan u predikatu:

*bio je pozvan **on umjesto** Miroslava Šeparovića,*

***ja** bih mogla voditi 'Press klub' **umjesto** Nenada Ivankovića,*

a shematski bi se to moglo prikazati ovako:

$$\begin{array}{c} \text{TS} \\ \downarrow \\ [I_1(\text{N})] \rightarrow I_2(\text{G}) \end{array}$$

Isti je slučaj i u primjeru:

Valjalo mi sve kućne poslove obavljati ili **mjesto** njega, ili mu pomagati. Ko 99–100

u kojem je podatak o osobi koja treba obavljati kućne poslove sadržan u dativu *mi* (*ja sam trebao obavljati sve kućne poslove **umjesto** njega*).

6.3. Zabilježeno je i nekoliko primjera u kojima je prvi imenski dio (I₁) u instrumentalu, a drugi (I₂) u genitivu:

<p><i>Dan ranije neku je trudnicu prevezio i sve vrijeme govorio da je od rata naovamo mnogo nakazne novorođenčadi, sakate ili s psećim šapama umjesto ruku.</i> Kov 292</p>	<p style="text-align: center;">TS ↓ I₁(I) → I₂(G)</p>
<p><i>Već više od jednog mjeseca Fuad Berbić spava u pocrnjeloj, pljeshnivoj ostavi, s najlonom umjesto prozorskog stakla.</i></p>	<p style="text-align: center;">TS ↓ I₁(I) → I₂(G)</p>
<p><i>...jer se ona sve više pretvara u bunar sa crnom zemljom mjesto vode.</i> Bo 13</p>	<p style="text-align: center;">TS ↓ I₁(I) → I₂(G)</p>

Dio u instrumentalu služi za određenje imenice (*novorođenčad, ostava* ili *bunar*), a zamjenjuje ga dio s (*u/na*)*mjesto* i genitivom koji je uvjetovan s (*u/na*)*mjesto*, pa je ta riječ i u tim primjerima prijedlog.

6.4. Poseban tip čine, uvjetno rečeno, krnje strukture u kojima ne možemo izdvojiti tri semantičke komponente nego dva neistovrsna dijela:

*Miroslav je uzdahnuo **umjesto** odgovora...* Pa 49

*...no **umjesto** očekivane komercijalizacije ovaj je projekt produbio eksperimente započete na prvijencu.*

Analogijom s drugim primjerima u kojima se pojavljuje genitiv može se zaključiti da je i ovdje riječ o prijedlogu budući da nema druge riječi u rečenici koja bi kao svoj zavisni dio tražila riječ u genitivu. Osim toga, u takvim primjerima povezana su dva neistovrsna dijela od kojih je jedan podređen drugom, što isključuje da bi ih mogao povezivati veznik.

6.5. Iza *umjesto* osim imenice može doći i pokazna zamjenica *to* u genitivu (*umjesto toga*):

*Ako su se pojavile prve sitne borice, ne prekrivajte ih debelim naslagama pudera: **umjesto toga** njegujte “prirodni” izgled, dakle šminka “bez šminke”.*
Ug 32

*...zašto onda režim te uvredljivo male plaće u prosvjeti jednostavno ne poviši? Zašto se **umjesto toga** dopušta školski kaos, proizvode štrajkovi tvrdoglavim odbijanjem nastavnčkih zahtjeva...*

Svom snagom volje svladao sam se da ne odrecitiram: “Ti si moj osob-

ni stražar, dadilja, Bog, pendrek... (vidi gore)". **Umjesto toga** rekoh mu samo: "Razumem, druže Pero!" Ma 122

Željela je doći prva i nauživati se u pola sata mira u praznoj redakciji, bez Neretvanki koje ukucavaju oglase i bez barba Lina, samo uz upaljen zaslon računala na kojem će žmigati kursor. **Umjesto toga**, naišla je na gužvu, policiju i uzbuđenog gazdu. Pa 128

Kao što primjeri pokazuju, *umjesto toga* nadilazi svoju funkciju unutar rečenice i počinje funkcionirati na nadrečeničnoj razini – kao tekstni konektor koji povezuje dijelove teksta, a ne dijelove rečenice. To se osobito vidi u posljednjem primjeru, u kojem je *umjesto toga* čak izdvojen zarezom od rečenice u kojoj se nalazi.

6.6. Poseban je slučaj kada iza (*u/na*)mjesto dolazi nepromjenjivi dio. No ako se ispred toga dijela doda neko određenje (imenica ili pridjev), ono dolazi u genitivu, pa je lakše uočljivo da je i u tim primjerima riječ o prijedlogu. Riječ napisana u zagradama umetnuta je riječ koja se ne nalazi u izvornom primjeru.

...**umjesto** (prihvatljivih) 100 minuta film traje više od dva i pol sata...

Autorica je jedino **umjesto** (imenā) Doris i Petar umetnula Štefica i Frndić. Ug 105

No kad sam ga upoznao, **umjesto** (slogana) 'Ćiro, pederu' ostalo je 'Ćiro, majstore'...

...inzistirati da se rad tim danom, **umjesto** (predviđenih) 30 posto, ubuduće plaća čak 200 posto više. Gospodarstvo 14.2.

...ispalila je Štefica tako brzo, zadihano i glasno da je **umjesto** (riječi) "coffee" ispustila čudan, nerazumljiv pisak... Ug 84

7. (*U/na*)mjesto kao veznik

Može se zaključiti da je u svim dosad spomenutim primjerima iza kojih dolazi genitiv (*u/na*)mjesto prijedlog. No postoji i velik broj primjera u kojima je I_2 u drugom padežu.

<p>Stoga sam se, umjesto svom želucu, posvetila razmišljanjima o stolu.</p>	<p>TS ↙ ↘ $I_1(D)$ $I_2(D)$</p>
--	--

...da hrvatska Vlada nije mijenjala usuglašeni tekst dokumenta o povratku izbjeglica, umjesto sankcijama Hrvatska bi se približila EU-u...	<p style="text-align: center;">TS</p> <p style="text-align: center;">↙ ↘</p> <p style="text-align: center;">I₁(D) I₂(D)</p>
...pa se pronosi da je umjesto u logor dospio u luksuzni berlinski hotel Adlon... Kov 242	<p style="text-align: center;">TS</p> <p style="text-align: center;">↙ ↘</p> <p style="text-align: center;">I₁(A) I₂(A)</p>
Tada će biti u poziciji da okrivi SAD, NATO i svjetsku “antisrpsku” konspiraciju za gubitak Kosova, umjesto svoju propalu politiku...	<p style="text-align: center;">TS</p> <p style="text-align: center;">↙ ↘</p> <p style="text-align: center;">I₁(A) I₂(A)</p>
No umjesto o sočnom skandalu s državne televizije radi se tek o novoj dječjoj emisiji HRT-a...	<p style="text-align: center;">TS</p> <p style="text-align: center;">↙ ↘</p> <p style="text-align: center;">I₁(L) I₂(L)</p>
...da ustaše i dalje smatra herojima, umjesto lopovima i ubojicama...	<p style="text-align: center;">TS</p> <p style="text-align: center;">↙ ↘</p> <p style="text-align: center;">I₁(I) I₂(I)</p>

Iako je i u tim primjerima dio iza (*u/na*)mjesto u izravnoj semantičkoj vezi (zamjenjivanja) s glavnim imenskim dijelom koji je u nekom drugom padežu, njegov gramatički oblik ipak je uvjetovan glagolom, a ne imenskim dijelom – s njime se podudara u obliku, ali oni nisu sintagmatski vezani. Budući da zavisni dio ne ovisi o (*u/na*)mjesto, može se zaključiti da u tim primjerima (*u/na*)mjesto nije prijedlog, već da povezuje dva istovrsna rečenična dijela, odnosno dvije rečenice reducirane na dva nezalihosna dijela, pa je u tim primjerima (*u/na*)mjesto veznik.

7.1. Zanimljivi su primjeri u kojima ne postoji podudaranje u obliku imenskih dijelova:

...i koji su spremni, umjesto uz televizor, provesti s njima sat i pol pjevajući im ljubavne pjesme.	<p style="text-align: center;">TS</p> <p style="text-align: center;">↙ ↘</p> <p style="text-align: center;">I₁(I) I₂(A)</p>
Umjesto prema BiH, cisterna je skrenula na jednu benzinsku postaju kod Zaprešića. 14.2 Vijesti	<p style="text-align: center;">TS</p> <p style="text-align: center;">↙ ↘</p> <p style="text-align: center;">I₁(A) I₂(L)</p>

Umjesto je i u tim primjerima veznik, budući da je riječ o istovrsnim dijelovima (priložnim oznakama) koji su vezani uz predikat, a *umjesto* ne utječe na oblik u kojem se pojavljuju.

7.2. *Umjesto* ne uvjetuje oblik riječi iza sebe ni u primjeru: *A ti tražiš kaznu za one što ih odvrćaju, umjesto obrnuto*: Kov 65-66, kao ni u primjeru s infinitivom (*Mjesto ih braniti htješe ukoriti*) pa se i tu može govoriti o vezniku.

8. (U/na)mjesto da/što – složeni veznički izraz

U velikom broju primjera (*u/na*)mjesto pojavljuje se kao dio nove sintaktičke jedinice. Njezina učestalost (32 od 175 primjera) te nepromjenjiva struktura opravdava da se tretira kao složeni veznički izraz.

Umjesto da se izučava povijest radničkog pokreta, đaci povazan ispisuju violinski ključ. Kov 104

Zbog njega ćete biti spremni rješavati probleme umjesto da nad njima očajavate.

Mislim da je Igor jako talentiran i da se kojim slučajem, umjesto što se bavi nogometom, nastavio baviti glazbom, mogao je biti jako dobar pjevač.

“Složene vezničke izraze treba smatrati jedinicama razreda veznika ne samo stoga što oni imaju čvrsto unutrašnje ustrojstvo (s različitim stupnjem leksikalizacije) te što se kao čvrsti spojevi pojavljuju između dviju surečenica (dakle funkcioniraju kao veznici), nego i stoga što su i sintaktička ograničenja koja složeni veznički izrazi nameću zavisnoj surečenici ista kao ona koja joj nameću veznici” (Vukojević 1998:383).

9. Provjera

Kako bi se provjerila pretpostavka o pripadnosti (*u/na*)mjesto prijedlozima ili veznicima, uz svaki primjer navedena je riječ kojom bi se (*u/na*)mjesto moglo zamijeniti. Pri tome se pokušalo pronaći što srodniju semantičku varijantu, ali budući da je cilj odrediti vrstu riječi (što podrazumijeva i “tipično ponašanje” prema drugim riječima), bitnije je bilo da ta zamjenska riječ ima što sličniji položaj u sintaktičkoj strukturi rečenice, nego da značenjski bude ista (primjerice, ako se u rečenici: *Umjesto okrepe, ovdje ga je čekao radni dan*. uvrsti veznik, osim promjene u redosljedu, mijenjaju se i neke druge sintaktičke postavke – mijenja se genitiv u nominativ: *Ovdje ga je čekao radni dan, a ne okrepa*.).

Unutar skupina u kojima je (*u/na*)mjesto prijedlog ili veznik postoje i primjeri koji po svojim oblicima imenskih dijelova čine manje podskupine. Za svaku od njih izdvojen je po jedan primjer. U prvih osam primjera zavisni je dio u genitivu, dok I₁ može biti u nominativu, akuzativu, skrivenom nominativu, dativu i instrumentalu. U primjerima 9–14 gdje je (*u/na*)mjesto veznik I₁ i I₂ mogu se podudarati ili se razlikovati.

Primjer	I ₁	I ₂	Zamjenska riječ
1. Umjesto okrepe, ovdje ga je čekao radni dan. Pa 54	N	G	<i>pored, osim</i>
2. Iako u njoj vojnički poslušno slijedi nepisano jezično pravilo da umjesto riječi “dezinformiranje” mora rabiti riječ “dezobavješćivanje”...	A	G	<i>pored, osim</i>
3. ...ali mogla bih voditi ‘Press klub’ umjesto Nenada Ivankovića...	skriveni N	G	<i>bez, pored, pokraj</i>
4. Valjalo mi sve kućne poslove obavljati ili mjesto njega, ili mu pomagati. Ko 99–100	D	G	<i>bez, pored, pokraj, pomoću, uime</i>
5. ...jer se ona sve više pretvara u bunar sa crnom zemljom mjesto vode. Bo 13	I	G	<i>bez</i>
6. Miroslav je uzdahnuo umjesto odgovora... Pa 49	–	G	<i>bez</i>
7. Ako su se pojavile prve sitne borice, ne prekrivajte ih debelim naslagama pudera: umjesto toga nježite “prirodni” izgled, dakle šminka “bez šminke”. Ug 32	A	G (toga)	<i>pored, osim</i>
8. ...ispalila je Štefica tako brzo, zadihano i glasno da je umjesto “coffee” ispuštala čudan, nerazumljiv pisak... Ug 84	A	nepromjerno	<i>osim, pored</i>

9. <i>Stoga sam se, umjesto svom želucu, posvetila razmišljanjima o stolu.</i>	D	D	<i>a ne</i>
10. <i>... pa se pronosi da je umjesto u logor dospio u luksuzni berlinski hotel Adlon... Kov 242</i>	A	A	<i>a ne</i>
11. <i>No umjesto o sočnom skandalu s državne televizije radi se tek o novoj dječjoj emisiji HRT-a...</i>	L	L	<i>a ne</i>
12. <i>... da ustaše i dalje smatra herojima, umjesto lopovima i ubojicama.</i>	I	I	<i>a ne</i>
13. <i>...i koji su spremni, umjesto uz televizor, provesti s njima sat i pol pjevajući im ljubavne pjesme.</i>	I	A	<i>a ne</i>
14. <i>Umjesto prema BiH, cisterna je skrenula na jednu benzinsku postaju kod Zaprešića. 14.2 Vijesti</i>	A	L	<i>a ne</i>

U primjerima 1 – 8 (*u/na*)mjesto se zamjenjuje drugim prijedlogom za koje je bilo teže pronaći potpuni semantički ekvivalent pa je ponuđeno nekoliko zamjena od kojih se neke čak i antonimi (*pored, pokraj*). Za veznike (primjeri 9 – 14) dobro je poslužilo *a ne*, no može se uvrstiti čak i *i, pa, te, ali ne*.

10. Drugi slavenski jezici

Usporedba s nekim slavenskim jezicima pokazuje da se i u nekima od njih (*u/na*)mjesto ponaša na sličan način.

U slovenskom jeziku *mesto* je označeno kao prijedlog uz napomenu *starinsko* (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 544). Isto određenje vrste stoji i uz *namesto*. Oba prijedloga idu s genitivom, ali kod *namesto* zabilježeni su primjeri: *namesto po cesti vozi po pločniku; znesti se nad tovarišem namesto nad tekmečem* (str. 610).

Na poljskom jeziku (*u/na*)mjesto se kaže *zamiast*, koji također traži genitiv, ali je zabilježen primjer: *Pozwala na realizowanie się w sporcie zamiast w naukach*. www.zieloni.org.pl/articles.php?id=877

Na ruskom je *вместо*, ali iza njega je zabilježen samo genitiv.

11. Zaključak

U svim izvorima riječi (*u/na*)mjesto navode se kao prijedlozi. Pregledavanje primjera potvrđuje da je to njegova glavna i najčešća upotreba (naravno, *mjesto* se najčešće upotrebljava kao imenica). Svojstvo da iza (*u/na*)mjesto mogu doći različiti oblici, a ne samo genitiv, nije dosada temeljito proučeno što je rezultiralo razlikama u određenju koja je još vrsta riječi osim prijedloga (*u/na*)mjesto. Tako HER i Anić govore o priložnoj službi odnosno o službi priloga. No kod nepromjenjivih riječi teško je reći kada je neka od njih u “originalnoj” primjeni, a kada u kakvoj službi. Po Beliću, primjerice, svi su prijedlozi nekad bili prilozi³, pa bi u skladu s tim bilo logičnije reći da je (*u/na*)mjesto prilog u službi prijedloga.

Gotovo sve nepromjenjive riječi mogu doći u različitim sintaktičkim odnosima i za njihovo određenje bitna je konkretna upotreba i konkretan sintaktički kontekst, pa ih ovisno o tome treba odrediti kao vrstu riječi, zanemarujući pritom njihov nastanak.

Tako (*u/na*)mjesto može biti prijedlog (66% primjera), veznik (16%) ili dio složenog vezničkog izraza (18%).

Kad je u pitanju rječnička obrada, svaki od tih oblika – *mjesto*, *umjesto*, *namjesto* – trebalo bi obraditi i kao prijedlog i kao veznik, a posebnu natuknicu trebali bi činiti složeni veznici *mjesto da* i *mjesto što*, *umjesto da* i *umjesto što* te *namjesto da* i *namjesto što*.

³ “Svi su predlozi po svome poreklu ili priloške reči, ili su postali preko priloških značenja ili takvih funkcija drugih reči” (Belić 1958:67).

Izvori:

Primjeri su u tekstu označeni kraticama. Ako iza primjera nema nikakve oznake, preuzet je s internetske stranice <http://www.hnk.ffzg.hr/>. Primjeri uz koje stoji oznaka Večernji list preuzeti su iz Večernjeg lista (<http://www.vecernji-list.hr/> u razdoblju 7. – 18. veljače 2005.).

Bo = BOŽIĆ, MIRKO 2004. *Kurlani, Gornji i Donji*, Večernjakova biblioteka, knjiga 18, Zagreb.

Kov = KOVAČ, MIRKO 2004. *Vrata od utrobe*, Večernjakova biblioteka, knjiga 15, Zagreb.

Ko = KOVAČIĆ, ANTE 2004. *U registaturi*, Večernjakova biblioteka, knjiga 9, Zagreb.

Kr = KRLEŽA, MIROSLAV 2004. *Povratak Filipa Latinovicza*, Večernjakova biblioteka, knjiga 2, Zagreb.

Pa = PAVIČIĆ, JURICA 1998. *Ovce od gipsa*, 2. izdanje, Zagreb.

To = TOMAŠ, STJEPAN 1993. *Anđeli na vrhu igle*, Zagreb.

Ug = UGREŠIĆ, DUBRAVKA (2004) *Štefica Cvek u raljama života*, Večernjakova biblioteka, knjiga 8, Zagreb.

Literatura:

ANIĆ, VLADIMIR 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

ANIĆ, VLADIMIR 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.

BABIĆ, STJEPAN i dr. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

BARIĆ, EUGENIJA i dr. 1997. *Hrvatska gramatika*, 2. promijenjeno izdanje, Zagreb: Školska knjiga.

BARIĆ, EUGENIJA i dr. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine.

BELIĆ, ALEKSANDAR 1958. *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*, knjiga I, Beograd: Nolit.

BROZ, IVAN I IVEKOVIĆ, FRANJO 1901. *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Štamparija Karla Albrechta.

Hrvatski enciklopedijski rječnik 2002. ur. Ranko Matasović, Ljiljana Jojić, Zagreb: Novi Liner.

HUDEČEK, LANA I VUKOJEVIĆ, LUKA 2005. Sastavljeno i rastavljeno pisanje priloga kao pravopisni i lingvistički problem, *Od fonetike do etike*, Zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića, Zagreb: Disput, 99–122.

KORDIĆ, SNJEŽANA 2002. *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- MARETIĆ, TOMO 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb: L. Hartman i Kugli.
- MIKUŠ, RADIVOJ 1961/1962. Sintagmatski kompleksi i sintagmatska aksiomatika, *Radovi, razdio lingvističko-filološki, Filozofski fakultet*, god 3, svezak 3, Zadar, 27–47.
- MOGUŠ, MILAN – PINTARIĆ, NEDA 2002. *Poljsko-hrvatski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga.
- ОЖЕГОВ, СЕРГЕЙ ИВАНОВИЧ И ШВЕДОВА, НАТАЛЬЯ ЮЛЬЕВНА 1993. *Толковый словарь русского языка*, Москва: Азбуковник.
- PAVEŠIĆ, SLAVKO 1971. *Jezični savjetnik s gramatikom*, Zagreb: Matica hrvatska.
- PRANJKOVIĆ, IVO 1993. *Hrvatska skladnja: rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- PRANJKOVIĆ, IVO 2002. *Druga hrvatska skladnja: sintaktičke rasprave*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- RAGUŽ, DRAGUTIN 1997. *Praktična hrvatska gramatika*, Zagreb: Medicinska naklada.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1880–1976. I–XXIII*, Zagreb: JAZU.
- Rječnik hrvatskoga jezika 2002.* ur. Jure Šonje, Zagreb: Leksikografski zavod.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika 1997.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Słownik języka polskiego 1935.* Warszawa.
- VUKOJEVIĆ, LUKA 1998. Obrada veznika u općem hrvatskom rječniku, *Filologija* 30/31, 379–394.

Mjesto/umjesto/namjesto

Abstract

In dictionaries, grammars and other references *mjesto/umjesto/namjesto* is usually described as a preposition which governs the genitive case. Examples in which *mjesto/umjesto/namjesto* precede the nominals and pronominals with different case marking are either treated as adverbs, or they are not included into description at all. In this paper it is argued that in relation with Genitive *mjesto/umjesto/namjesto* is a preposition, and in relation with other forms it is a conjunction as has been proven through many examples.

Ključne riječi: *mjesto, umjesto, namjesto*, prijedlog, prilog, veznik

Key words: *mjesto, umjesto, namjesto*, preposition, adverb, conjunction